

ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НІМЕЦЬКОЇ ФАХОВОЇ МОВИ ТЕОЛОГІЇ У ДАВНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКИЙ ТА СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКИЙ ПЕРІОДИ

Вереш М.Т.

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Запровадження християнських понять та цінностей германцям, які були язичниками, було доволі складно. Починаючи вже з давньоверхньонімецького періоду застосовувалися різні методи для передачі релігійних та теологічних текстів німецькою мовою, зокрема переклад, витяг із текстів, парафразоване опрацювання (здебільшого це переклад з певними коментарем) та системний коментар. При застосуванні всіх цих методів виникала необхідність у нових лексичних одиницях, які б могли передавати релігійний та теологічний зміст.

Актуальність теми ґрунтується на зростаючій зацікавленості до фахових мов в цілому і до німецької теологічної фахової мови зокрема. Наукова новизна полягає у дослідженні лексики даної терміносистеми з точки зору її історичного розвитку. Матеріал дослідження склали лексичні одиниці давньоверхньонімецького та середньоверхньонімецького періодів. Метою вважаємо дослідження лексики німецької фахової мови теології в діяхронії, із якої випливають наступні завдання: 1) провести аналіз лексичних одиниць давньоверхньонімецького та середньоверхньонімецького періодів; 2) визначити особливості утворення термінів даних періодів. Джерелом дослідження виступають словники Е. Agricola «Wörterbuch des christlich geprägten Wortschatzes», Ф. Nauck «Theologisches Fach- und Fremdwörterbuch» [7, с. 15].

Наша робота ґрунтується на наукових дослідженнях таких мовознавців, зокрема як В.В. Левицький, Д.Е. Розенталь, В.М. Лейчик, В. Шерер, Р. Курт, Т. Рьолке, Б. Вернер та ін.

Дослідження мови на різних етапах її розвитку дає можливість краще зрозуміти її систему на сучасному етапі. Дослідження в діяхронії – це особливий спосіб, який полягає у вивченні «історичної послідовності розвитку окремих мовних явищ та розвитку системи в цілому» [6, с. 97]. В.М. Лейчик вважає, що «на основі діяхронічного підходу до терміна, який об'єднаний логіко-гносеологічним підходом, виділяють етапи номінації спеціального поняття, який включає: 1) період первинного позначення того поняття, коли фігурують прототерміни, в яких переважають ознаки мовного субстрата; 2) етап термінологізації – введення нетермінів в лексику фахової мови; 3) період адекватного позначення поняття в системі понять, коли фігурують власне терміни, в яких ознаки мовного субстрату послаблені» [4, с. 27]. Р.А. Будагов вважає, що «в самій синхронії нібито присутня діяхронія, кожний попередній синхронний стан мов обумовлений попереднім ж синхронним станом [1, с. 29].

Особливість мовної ситуації середньовіччя значною мірою зумовлена встановленням та поширенням християнства на території Європи, релігії, яка у

своїй мовній традиції спиралася передусім на латинь та греку. Цей факт у свою чергу спричинив появу особливої культури двомовності, яка полягала в тому, що з одного боку існувала мова релігії та книжно-писемної культури (в германському мовному середовищі латинь), з іншого – народна мова, яка використовувалася у буденному житті та частково на письмі.

Необхідно зазначити, що коли говоримо про давньоверхньонімецький період, то мова йде не про одну конкретну німецьку мову, а радше про низку діалектів даного періоду: баварський, алеманський, східно-франкський, південно-рейнсько-франкський, рейнсько-франкський, середньо-франкський.

Однак, головною мовою раннього та власне середньовіччя була латинь. Практично у всіх сферах життя – політика, управління, наука, теологія, історія – вживалася латинська мова. Лише на початку VIII ст. розпочалося передавання інформації з використанням німецької мови, а конкретніше її діалектів. Ці діалекти пізніше розвинулися у середньоверхньонімецьку мову.

Схоластику можна вважати одним із найбільш продуктивних періодів як у закладанні фундаменту теології як науки так і створенні низки творів народними мовами цим самим виходячи із тіні латині, яка і надалі залишалася панівною мовою у галузі науки. Вже з часів місіонерської діяльності на німецькомовних територіях у VII ст. були зроблені перші спроби передачі латинських релігійних текстів народною мовою, де і зароджувалися перші німецькомовні теологічні твори. Передусім це відбувається у проповідях. Курт Ру говорить про існування двох проповідей, які датуються VII ст. [13, с. 12].

Період місіонерської діяльності ірландських та англо-саксонських монахів починаючи із VII ст. має вагомое значення у розвитку давньоверхньонімецької мови. За сприянням місіонерів засновувалися не тільки монастирі, але утворювалися також нові церковні провінції, поживавлювалася робота в галузі писемності та Святого Письма. Одним із найвидатніших представників даного напрямку був монах св. Боніфатій, який заснував монастир у Фулді, а пізніше став архієпископом Майнцу. Основною проблемою у місіонерській діяльності серед германських народів була відсутність мовних засобів для передачі церковних та християнсько-релігійних понять. Такі поняття як *die Gnade* (милість) та *die Feindesliebe* (любов до ворога) були відсутні в уявленні германців, а отже не було слів для їхнього позначення. Для місіонерів це був надзвичайно виснажливо поряд із проголошенням вчення Нового Завіту утворювати нові слова або існуючим словоформам надавати нових значень.

З метою поповнення лексики для позначення релігійних та теологічних понять в цей період була запозичена значна кількість слів, яка базувалася на латинських та грецьких основах. Запозичення іншомовних лексем – один із найпоширеніших лексичних інновацій перенесення лексичного матеріалу з однієї мови в іншу [2, с. 136]. Запозичення переходять в мову разом із тим поняттям чи предметом, яке позначають. Вони зображають «війни та історичні події, ідеології, напрямки в моді, культурні зміни, науковий та технічний розвиток» [14, с. 25].

Оскільки розвиток будь-якої терміносистеми зумовлений історичними та суспільно-політичними умовами розвитку того чи іншого народу, то єдиної періодизації щодо розвитку німецької фахової мови в т.ч. теологічної і до сьогодні не створено.

Загально визнаними періодизаціями розвитку німецької мови є схеми за Якобом Грімом, який виділяє три періоди, а саме: давньоверхньонімецький 600 – 1100 рр., середньоверхньонімецький 1100 – 1500 рр. та нововерхньонімецький 1500 – до сьогодні, та Вільгельмом Шерером, який розрізняє чотири періоди, а саме: давньоверхньонімецький 750 – 1050 рр., середньоверхньонімецький 1050 – 1350рр., ранньоверхньонімецький 1350 – 1650 рр., та нововерхньонімецький 1650 – до сьогодні [12, с. 160].

Говорячи про лексичний склад давньоверхньонімецького періоду фахової мови теології необхідно зазначити, що латинські запозичення здебільшого переходили в мову через конкретні іменники, які раніше позначали римську культуру, а пізніше були перейняті у християнську. Так, у давньому історичному періоді з'явилися такі латинські запозичення, як: двн. *abbat* < лат. *abbas, abbatem* (der Abt – абат), двн. *christanheit* < лат. *christianitas* (die Christenheit – християнство), двн. *piligram* < лат. *pelegrinus* (der Pilger – паломник), двн. *kapella* < лат. *cappella* (die Kapelle – каплиця), двн. *klostar* < лат. *claustrum* (das Kloster – монастир), двн. *kruzi* < лат. *crux, crucem* (das Kreuz – хрест), двн. *altari* < лат. *altaria* (der Altar – алтар). Першим, хто запозичив грецькі слова із церковними поняттями, були готи, які пізніше поширили ці слова в низ по Дунаю та в верх по Рейну. До грецьких запозичень належать, зокрема: двн. *kirihha* < гр. *kyrios* (die Kirche – церква), двн. *pfinchste* < гр. *pentekoste* (das Pfingsten – Заслання Святого Духа) запозичені безпосередньо (прямо) із грецької у ДВН, а також такі, які потрапили у давньоверхньонімецьку посередництвом латинської мови: двн. *munich* < лат. *monachus* < гр. *monachos* (der Mönch – монах), двн. *monastre* < лат. *monasterium* < гр. *monasterion* (das Münster – монастирська церква, кафедральний собор), двн. *pfaffe* < лат. *papa* < гр. *papas* (der Papst – Папа), двн. *biscof* < лат. *episcopus* < гр. *episkopos* (der Bischof – єпископ), двн. *prester* < лат. *presbyter* < гр. *presbyteros* (der Priester – священник). Поряд із запозиченнями та складаннями номіналізація є найбільш відомим засобом розширення лексики даного періоду. Вона поряд із рядом суфіксів належать до успадкованого словотвірного інвентарю німецької мови. Вже в цей період мова володіла різноманітними методами, для утворення абстракцій. Найбільш вживаними абстрактними суфіксами ДВН є *-i*, *-ida*, *-nissa*, *-unga*, *-heit*, *-od*, *-tuam* та *-scaft*, однак ще існує певна невизначеність у виборі абстрактних форм. Так для латинського *resurrectio* були утворені у ДВН: *urstand*, *urrist*, *urstendi*, *urresti*, *urstendida*, *urstendidi*, *urstolali*, *uferstende*, *uferstandunge*, *uferstant*, *uferstadenheit*, *uferstentnisse*, *ufersten*, *ufersteunge*.

Окрім вищеназваних мовних засобів місіонери ДВН періоду намагалися використовувати внутрішні ресурси германських діалектів і за допомогою

семантичних та словотворчих кальок створювати нові слова: двн. *giwizzani* < лат. *conscientia* (das Gewissen – совість), двн. *got* < лат. *deus* (der Gott – Бог).

Середньовісньонімецький період відображає наступну сходинку розвитку німецької мови, яка істотно відрізняється як від свого попереднього, так і від наступного періодів. Коли говоримо про такі поняття як давньовісньонімецька та середньовісньонімецька, то мова йде діалекти з кожної окремо взятої епохи. Вона відображає мовно-історичні категорії. Мова йде не про гомогенну або взагалі стандартизовану мову.

Для цього етапу розвитку мови в цілому та німецької теологічної зокрема був характерним період так званих німецьких містиків. На думку Герберта Куніша історія мови та слова середніх віків є в особливий спосіб історією мови та слова містиків [10, с. 298]. В період найвищого розвитку німецької містики 13 – 15 ст. виникли проповіді та писемні твори народною мовою. Яскравими представниками даного періоду є німецько-фламандські містики такі як Йоган Екгард (1260 – 1328) та його учні Гайнріх Сузо (1295/97 – 1366) та Йоганн Таулер (1300 – 1361) [3, с. 633 - 633], а також Бертольд фон Регенсбург (1210-1272). Твори жінок, передусім монахинь, відігравали так само важливу роль у цьому періоді. До них належать Гільдегард фон Бінген (1098 – 1179), Мехтгільд фон Магдебург (1207 – 1282) та Елізабет фон Шьоноу (1129 – 1164) [3, с. 633 - 633]. Містики прагнули єднання душі з Богом, так званого *unio mystica*. Однак, намагаючись словами передати свої переживання, вони мали подолати дві одна від одної протилежні мовні проблеми: з одного боку – зуміти висловити переживання та почуття, оскільки *unio mystica* легше пережити, а ніж описати словами, з іншого – знайти слова в рідній мові зрозумілі й для простого верства населення не знаючого латинської мови, яка на той час була панівною у теології. За словами Герберта Пенцла «тільки рідна мова може передати особисте переживання релігійного містичного віддання себе Богові» [11, с. 156]. Інтенсивні духовні переживання містиків находили своє відображення у мові. Із середньовісньонімецького періоду походять такі терміни як: *canoniziren* (*kanonisieren* – канонізувати), *kardenâl* (*der Kardinal* – кардинал), *kündigen* (*abkündigen* – проголошувати), *absolutie* (*die Absolution* – розршення), *advente* (*der Advent* – адвент). Запозичення із латинської мови виступають невід’ємною частиною поповнення словникового складу мови даного періоду: свн. *barmherzigkeit* < лат. *miseratio* (*die Barmherzigkeit* – милосердя), свн. *fruchtbarkeit* < лат. *fertilitas* (*die Fruchtbarkeit* – плідність), свн. *pfaff* < лат. *sacerdotalis* (*priesterlich* – священничий).

Говорячи про більш конкретні лексичні засоби необхідно зазначити використання заперечень утворених за допомогою префіксів *ent-*, *niht-*, *un-*, *ver-* та суфікса *los-*: *entgeistern*, *entnehmen*, *unmensch*, *wortelos*, *verloignen*, *nihtwissen*. Дякуючи намаганням містиків передати релігійний досвід і зробити його більш зрозумілим та доступним, було утворено багато слів, які позначали абстрактні поняття. Віддієслівний суфікс *-(at)io* відігравав важливу роль в утворенні абстрактних іменників, який в свою чергу став одним із продуктивних засобів

побудови віддієслівних абстракт. Так, багато теологічних та філософських понять запозичені із грецької мови вже в латинській були термінами, причому суфікс *-(at)io* так само як і німецький *-ung* характеризувався як фаховий або мовознавчий суфікс.

Грец.	Лат.	СВН
<i>eulogia</i>	<i>benedictio</i>	<i>wolasprechunge</i>
<i>epistrophk</i>	<i>conversio</i>	<i>bekehrung</i>
<i>empneusis</i>	<i>inspiratio</i>	<i>onblasunge</i>
<i>sympatheia</i>	<i>compassio</i>	<i>mitelodunge</i>
<i>hypostasis</i>	<i>subsistentia</i>	<i>understandunge</i>

Найбільш продуктивними словотвірними елементами виступали абстрактні суфікси *-heit*, *-keit*, *-unge*. Наприклад, *kiuschheit* (die Keuschheit - цнотливість), *christenheit* (die Christenheit – християнство), *anschouwunge* (die Anschauung – споглядання), *gehorsamkeit* (die Gehorsamkeit – послухність). Мова містиків в той чи інший спосіб знаходилася під впливом мови схоластиків. Як в античності для розвитку філософії латинською мовою необхідно було створювати нові засоби вираження, так і схоластики вимушені були для перекладу та подальшого розвитку філософії та теології на німецькій мові створювати не тільки нові засоби вираження, але заснувати цілу систему новоутворень. Наприклад, суфікси *-heit*, *-keit* служили для утворення абстрактних понять:

Лат.	СВН	Лат.	СВН
<i>paternitas</i>	<i>veterlicheit</i>	<i>innascibilitas</i>	<i>ungebornheit</i>
<i>primitas</i>	<i>erstikeit</i>	<i>amabilitas</i>	<i>minnesamkeit</i>

Вживання абстрактних суфіксів для передачі німецьких термінів у СВН набуло певної системності. Правила орієнтувалися на латинські взірці. Так, іменники з латинським суфіксом *-(at)io* відповідали новоутворенням із німецьким суфіксом *-ung(e)*, в той час як латинські іменники із суфіксом *-tas* передавалися німецькими іменниками із суфіксом *-heit*.

Лат. <i>-(at)io</i>	СВН <i>-ung(e)</i>	Лат. <i>-tas</i>	СВН <i>-heit</i>
<i>benedictio</i>	<i>wolasprechunge</i>	<i>deiformatis</i>	<i>gotformikeit</i>
<i>inspiratio</i>	<i>onblasunge</i>	<i>entitas</i>	<i>wesenheit</i>
<i>acceptio</i>	<i>emphahung</i>	<i>identitas</i>	<i>selplicheit</i>
<i>visio</i>	<i>anschouwunge</i>	<i>sensualitas</i>	<i>sinlicheit</i>

Поряд із використанням абстрактних суфіксів характерно утворення нових термінів шляхом складання основ (композиції): *kirchhof* (der Kirchhof – церковне подвір'я), *kirchtag* (der Kirchtage – свято (день) посвячення церкви), *gotsdienst* (der Gottesdienst – богослужіння), *jûbeljâr* (das Jubeljahr – ювілейний рік), *gotessun* (der Gottessohn – Богочоловік).

Необхідно також зазначити, що у XII столітті кількість проповідей народною мовою збільшується. Вершиною німецького проповідництва вважається так званий період «жебрачих орденів» між 1250 – 1350 рр. У другій половині XIII ст. виникають проповіді св. Георгія та Шварцвальдські проповіді [13, с. 12].

Поряд з творами містиків в цей період з'являється ціла низка енциклопедичних збірників так званих сум. Сума (лат. *summa*) – систематичне визначення того, що знаємо про окремих розділ науки, напр. теологію [5, с. 317]. Перша середньовірна німецька сума відома вже з XII ст. під назвою «Луцідаріус», який водночас є першим оригінальним прозовим твором німецької літератури даного періоду. В ньому відображено світосприйняття та віровизнання на народній мові та спрямовано для учнів та не фахівців. Однак, для кращого сприйняття та розуміння, вимагає певний рівень освіти або пізнання. Як дидактичний прозовий текст позбавлений панівного впливу латинської мови «Луцідаріус» слугує матеріалом для дослідження німецької фахової мови. Автор твору невідомий. Відомо, що при написанні свого твору він спирався на латинські тексти *Imago mundi*, *Gemma animae* та *Elucidarium* Гоноріуса Аугустодуненсіса, *Philosophia* Вільгельма фон Кончеса та *De divinis officiis* Уперта фон Дойтца [8, с. 87]. Тісне поєднання філософії та теології визначають мову «Луцідаріуса». Автор використовує німецьку наукову мову. Однак латинь і надалі має пріоритет. «Луцідаріус» можна віднести до перехідного етапу від латинської мови до народної (*Volkssprache*), що ж до фахового спрямування самого тексту, то – до теологічно-філософського напрямку в широкому розумінні, фаховий характер якого полягає у теоретично-науковій сфері. З точки зору історичного розвитку мови особливість даного тексту полягає у постійному протистоянні науково-осмисленої латині та відповідної німецької мови, якої необхідно передати зміст тексту. Однак таке протистояння стимулює утворення нових слів, запозичення фахових термінів із інших мов, деривацію та утворення композит. Говорячи про вживання термінів у «Луцідаріусі», то, поряд із латинськими словами використовується термінологія ранньої середньовірної німецької мови XII ст., яка характерною була для так званих народних проповідей даного часу: *prîme* (die Prim – перший час), *terzje* (die Terz – третій час), *nône* (die Non – дев'ятий час), *albe* (die Albe – альба), *stôle* (die Stola – штола), *oblâte* (die Oblate – облатка).

Підсумовуючи проведений лексичний аналіз давньовірної німецької та середньовірної німецької мов можна зробити висновок, що давньовірна німецька – це період закладання фундаменту для утворення лексичних одиниць фахової мови теології. Засобами утворення нових термінів стали запозичення, номіналізація, семантичні та словотворчі кальки. Важливу роль відіграли словотворчі суфікси *-i*, *-ida*, *-nissa*, *-unga*, *-heit*, *-od*, *-tuam* та *-scaft*, які позначали абстрактні поняття. У середньовірній німецькій період важливу роль відіграють абстрактні суфікси *-heit*, *-keit*, *-unge* та заперечні префіксів *ent-*, *niht-*, *un-*, *ver-* та суфікса *los-*, які слугують основним засобом поповнення лексичного складу мови в цілому та фахової мови теології зокрема. В ході дослідження виявлено певну упорядкованість щодо утворення німецьких термінів на основі латинських: латинський суфікс *-(at)io* німецький відповідник *-ung(e)*, латинський *-tas* німецький суфікс *-heit*. Поряд із використанням абстрактних суфіксів з'являються терміни утворені шляхом складання основ: *kirchhof* (der Kirchhof – церковне подвір'я), *gotessun* (der Gottessohn – Богочоловік).

Література

1. Будагов Р. А. Человек и его язык / Будагов Р. А. – М., 1974. – 250 с.
2. Жлуктенко Ю. О. Мовні контакти. Проблеми інтерлінгвістики / Жлуктенко Ю. О. – К. : Видавництво Київського університету, 1966. – 136с.
3. Католическая Энциклопедия. Т.1.- М.: Издательство Францисканцев, 2002. – 1906 с.
4. Лейчик В. М. Терминоведение. Предмет, методы, структура : [2-е изд. испр. и доп.] / В. М. Лейчик. – М. : Ком книга, 2006. – 256с.
5. Малий теологічний словник. – Івано-Франківськ, 1997. – 447 с.
6. Розенталь Д. Э. Справочник лингвистических терминов. / Розенталь Д. Э. – М.: Просвещение, 1972. – 495 с.
7. Agricola, Erhard: Wörterbuch des christlich geprägten Wortschatzes. Aus dem Nachlaß bearb. und für den Dr. vorbereitet von Wilhelm Braun.
8. Gottschall, Dagmar/ Steer, Georg: Der deutsche Lucidarius. Band 1: Kritischer Text nach den Handschriften. Hersg. v. Dagmar Gottschall und Georg Steer. Tübingen, 1994. – 35 S.
9. Hauck, Friedrich: Theologisches Fach- und Fremdwörterbuch: mit einem Verzeichnis von Abkürzungen aus Theologie und Kirche und einer Zusammenstellung lexikalischer Nachschlagewerke - 9., aktualisierte Aufl. - Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2002. - 240 S.
10. Kunisch, Herbert. Spätes Mittelalter (1250 – 1500). In: F. Maurer & H. Rupp. Deutsche Wortgeschichte. Bd. 1.3. Neub. Aufl. – Berlin: De Gruyter, 1974. – S. 155-322.
11. Penzl, Herbert: Mittelhochdeutsch. Eine Einführung in die Dialekte. – Bern, 1989.
12. Roelcke, Thorsten: Fachsprachen. – Berlin, Erich Schmidt Verlag, 2005.
13. Ruh Kührt. Deutsche Prädigtbücher des Mittelalters. In: H.Reinitzer : Beiträge zur Geschichte der Predigt. – Hamburg, 1981. – S. 11-30.
14. Stedje, Astrid. Deutsche Sprache gestern und heute. – München, 1989. – S. 25.
15. Vorgrimler, Herbert: Neues theologisches Wörterbuch. – Freiburg im Breisgau; Basel; Wien: Herder, 2000. - 700 S.

Summary

The following article deals with the issue of German theological terms in Old High German and Middle High German. It treats the question of main derivation methods in the mentioned period of the German language history.